

מכתלי בית הדין

פסקי דין מעשיים ותשובות מבוררות
בעומקה של הלכה שבדיני ממונות

משולחנו של

מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

ראש בית החרואה לדיני ממונות "באר ישראל"

וריש מתיבתא "עוז וחדר"

כרך רביעי

יוצא לאור על ידי בית חוראה "באר ישראל"

תשפ"ה לפ"ק

כל הזכויות שמורות
'באר ישראל'
מוסדות תורה וחסד

נדפס בארץ ישראל
על נייר חו"ל שאין בו
חשש חילול שבת

Printed in E. Israel

הארות והערות
יתקבלו בברכה

פקס: 03-5423180
office@oz-vehadar.com

א - פינוי שוכר בעל כרחו

ר' מרדכי זלמן, אברך השוקד על תלמודו ביגיעה בעיר אשדוד, אין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. כדי שיוכל להמשיך לנהל את אורח חייו המתוקים על מי מנוחות במבועי התורה והיראה לאורך זמן, היה עליו לבחור בין שתי החלופות הבאות: האחת, לקנות דירה בערי הפריפריה במחיר בר השגה, כזאת שתוכל לאפשר לו לקמץ בעיסתו ולהחזיר את תשלומי המשכנתא מתוך ההכנסות המועטות. ואילו השנייה, לרכוש דירה באזור מגוריו במחיר גבוה ולחלקה למספר יחידות דיור אותן יוכל להשכיר לכל המרבה במחיר במשך התקופה הבאה. אמנם לא אחת מהיחידות תתאים למגוריו שלו עצמו על עולליו ומשפחתו המורחבת, אך לכל הפחות יוכל להשכירן ולכסות את דמי עלותן ועלות השיפוץ, ובחלוף הזמן, תהפוך הדירה להיות שלו לחלוטין, כך שבשקלול האמרת מחירי הנדל"ן בארץ, על פי כל החישובים הרעיון נראה מבטיח. כך או כך, דבר אחד היה ברור לו, שלמרות שכעת הוא עדיין מצליח 'לגמור את החודש', בלתי אפשרי להמשיך כך לשלם דמי שכירות גבוהים שהולכים לבלי שוב.

תחילה יצא לבדוק את האפשרות השנייה, "דרך ארוכה שהיא קצרה" - אמר לעצמו, הרי מדובר במהלך שכעבור מספר שנים יניב לו דירה רחבה משלו. ואכן, לאחר בירורים אצל מתווכים מידידיו, נמצאה הצעה שהייתה נראית משתלמת. החלוקה כבר בוצעה בדירה, מה שהעלה את מחיר רכישתה בסכום של כסף, אך מאידך מאחר והיא כבר עומדת בחלוקתה זה מספר שנים, הסיכון לפניות מצד הרשויות כמעט בלתי קיים. אף שקלול ה'טרטור' של החלוקה הן מצד העבודה והן מצד השבתת הנכס משכירות באותה תקופה והעיכובים הכרוכים בכך, העלה כי שווי הנכס מצדיק את ההשקעה.

ר' מרדכי זלמן הניח את הסכום ההתחלתי שקיבל מהוריו ומחמיו לאורך ימים ושנים, הוסיף סכום נכבד שהיה מונח לו בצד כחיסכון, ואף לקח הלוואת משכנתא מהבנק, וכך ביצע את הרכישה על הצד היותר טוב. יחידה אחת הייתה מושכרת לאורך זמן למשרד גמ"ח הלוואות

לצרכי נישואין. יחידה שניה הייתה מושכרת לזוג צעיר, שתוכניתם הייתה לעזוב מיד בתום תקופת השכירות בסוף השנה. זה יוצא וזה בא, לתום תקופת השנה כאשר יצאו בני הזוג מן הדירה, את מקומם תפס ר' אפרים צבי העוסק לפרנסתו במסחר בסת"ם, בעיקר בכתיבת בספרי תורה, בחדר הגדול הקים מעין 'מחסן' ציוד לכל צרכי הסת"ם, ובחדר הנוסף, הקטן, ישב הוא עצמו וכתב. הסופר ר' אפרים צבי חתם חוזה למשך שש שנים, לפי הסיכום הבא: התשלום הראשון היה לששה חדשים מראש, ולאחר מכן ישלם על כל שלשה חדשים מראש.

במשך שנתיים הדברים התנהלו על מי מנוחות. בכל שלשה חדשים, היה מגיע ר' מרדכי זלמן אל ר' אפרים צבי ומקבל ממנו את דמי השכירות למשך שלשת החדשים הבאים. והנה, באה לה שנת ה'תש"פ, זו השנה שוירוס הקורונה בא ושיבש את חיי היקום כולו, ובכלל זה את הפעילות בענפי המסחר השונים. בין הנפגעים הגדולים היה ר' אפרים צבי, שחש היטב על בשרו את ירידת הפעילות בתחום כתיבת הסת"ם. פחות הכנסות לבעלי ההון גררו פחות הזמנות לספרי תורה, ובעקבות כך פחות הכנסות לר' אפרים צבי, שעיקר מסחרו ופרנסתו התבססו על הכתיבה.

ככל שנקפו הימים וחלפו, הוא נכנס למצוקת תזרים לא פשוטה, עד שפשוט לא היה מסוגל להמשיך את תשלום השכירות במועדו כפי שהיה רגיל ומקפיד מימים ימימה. בתחילה, הגיב ר' מרדכי זלמן בסלחנות לאיחורים שתכפו והלכו, עד שלאחר ששה חדשים היו בידו רק דמי שכירות על החודשים שכבר חלפו ולא על החדשים הבאים, ועם כל זה בחר להבליג על כל הקושי הכרוך בכך, כאשר הוא מצידו מוכרח היה לעמוד בתשלומי המשכנתא הגבוהים. אולם ככל שהפערים בין תשלום לתשלום התרחבו, הוא חש את עצמו במצב בו לא יוכל לעמוד. בכוונתו היה לדבר עם ר' אפרים צבי וללבן עמו את הנושא, אלא שכעבור מספר ימים בהם ניסה להשיגו בכל דרך וללא הצלחה, הוא הפנים שר' אפרים צבי ככל הנראה פשוט מתחמק, ביודעין.

כעת הפך העניין להיות מעיק. הוא הבין שר' אפרים צבי ניצב בבעיה. הוא אף הבין היטב לליבו. מאידך משכורתו המצומקת לא היה בה כדי לכסות גם את דמי המשכנתא של הדירה וגם את דמי השכירות של הדירה בה הוא עצמו מתגורר. הוא ידע היטב כי המצב לא יכול להמשך בצורה זו. מצידו חשב, כי במידה ואין לו לר' אפרים צבי לשלם, הרי

שהוא פוטר מכל ההתקשרות של חוזה השכירות שנחתם ביניהם בו נכתב מפורשות כי לא קיימת אפשרות עזיבת הדירה בתוך תקופה של שש שנים. הוא יבקש שיפנה את הדירה, ועל סך התשלומים שהצטבר עד כה לסכום של כ-30,000 שקלים הוא יהיה מוכן לגבש הסכם פריסת תשלומים, שתאפשר לר' אפרים צבי לעמוד בה.

רק כאשר עלה בעצמו ונכנס לדירה המושכרת, עלה בידו לפגוש בר' אפרים צבי. בנועם מידותיו, הוא דיבר עמו בכבוד, שיחה רווית התנצלויות והבעת הבנה למצבו הקשה, אולם יחד עם זאת הודיע לו בנחישות שאין לו אפשרות להמשיך כך מאחר והוא עצמו קורס מהמעמסה הכספית שהוטלה עליו. ר' אפרים צבי חש שלא בנוח, ומיד במקום מסר בידו שיק דחוי לחודש הבא על סך של כ-עשרת אלפים שקלים, ואמר שזה על החשבון של החוב, ואי"ה לקראת חודש הבא הוא יתחיל לשלם תשלומים כסדרן.

למחרת בבוקר מיהר ר' מרדכי זלמן והפקיד את השיק בבנק. אלא שלא ארכו שעות רבות ומספר הטלפון של ההודעות הקוליות של הבנק מופיע על הצג של הפלאפון שלו. הוא שיער מיד במה דברים אמורים. ואכן, הקול המכני הודיע לו כי פעולת הפקדת שיק על סך עשרת אלפים שקלים בוטלה, עקב 'אי כיסוי מספיק', וכי החשבון יחויב בעמלה כפי הרשום בספרי הבנק. הקול המתכתי סיים בחגיגות כי לפרטים נוספים הוא מוזמן לפנות לסניף בשעות הפעילות, אך הדבר היה מיותר, שכן הוא הבין את המצב לאשורו.

כמוזבן שהוא מיהר להתקשר לר' אפרים צבי, אלא שכצפוי המספר לא היה זמין. משכך, גמר בדעתו שאין הוא יכול לבזבז זמן ומשאבים ואין לו שום כוונה לגלגל הלוואות, ואשר על כן את המשך דרכו הוא עשה בפגישה אצל עורך דין אליו פנה, כאשר הלה לא השתהה לרגע, ובתמורה לעמלת שירות מכובדת, הנפיק מתחת ידו מיידיית מכתב חתום בו הוא מודיע לר' אפרים צבי שעליו לפנות את הנכס בתוך שבעה ימי עסקים.

שבוע חלף, ואחריו עוד שבוע וגם שבועיים, עד שכעבור חודשיים, חש ר' מרדכי זלמן שבאו מים עד נפש. לא זו בלבד שאין לו את כספו, והשוכר אינו מפנה את המושכר, הרי שהוא אף לא זוכה ליחס ולניהול שיח תקני אודות מצב הביש אליו נקלעו שניהם שלא מרצונם.

בלית ברירה עשה את מה שעשה. באישון ליל הגיע לנכס המושכר יחד עם שלשה ידידים לספסל הלימודים, כדי להוציא את חפציו של ר' אפרים זלמן החוצה, למבוא שבין שתי הדירות שברשותו, להחליף את המנעול, ולקבוע בשטח עובדה מוגמרת של פינוי השוכר מהמושכר. השעה הייתה שלוש לפנות בוקר והדלת סבה על צירה. ר' מרדכי זלמן שחרר את המנעול ופתח את הדלת, והנה להפתעתו הוא מגלה שם את ר' אפרים צבי יושב ועוסק במלאכתו. רגע של הלם, אך במהירות התעשת והבין שאם לא עכשיו אימתי, והנה הוא שומע את עצמו פונה לר' אפרים צבי ומודיע לו שהוא בא כעת לפנות את הנכס ועליו לשתף פעולה.

ר' אפרים צבי נעמד מלא קומתו בדלת, ואמר לו כי הוא מתנגד לכך, ואם ירצה עליו לתבוע אותו בבית הדין. החברים שהגיעו עמו היו החלטיים והם פנו להסיט את ר' אפרים צבי מהדלת ולבקוע את חסימתו הפיזית, כדי שיוכלו להשלים את הפינוי בצורה מושלמת, אך כאן עמדה לו אצילותו של ר' מרדכי זלמן שהיה ירא שמים שחכמתו קודמת למעשיו, ורגע בטרם החלה פעולת הפינוי הוא עצר בעדם. הוא אמר להם שעליו להיוועץ במורה הוראה, לשמוע כיצד לנהוג במקרה זה, על פי דין תורתנו הקדושה. הוא הודה לידידיו על העזרה והסיוע ועמידתם לימינו בעת מצוקתו, אך סיכם עמם שבשלב זה נשהה את הפינוי עד לביורור ההלכה כדת של תורה.

למחרת, ניצב ר' מרדכי זלמן בבית ההוראה, ושאלתו בפיו: האם הוא רשאי לנקוט בפעולת פינוי בעל כרחו של השוכר שלא שילם, או שעליו לקבל רשות מבי"ד בטרם כל פעולה אשר יעשה.

עיקרי הנושא בהלכה

א. 'עביד איניש דינא לנפשיה'

במסכת בבא קמא (ז:): נחלקו אם באופן שהדין הוא אמת יכול האדם לפעול בכוחות עצמו וליטול חפץ שהוא שלו או להצילו, או שעליו ללכת לבית הדין ולהמתין שהם יעשו זאת עבורו. הנידון בדברי רבותינו הוא: 'אי עביד

איניש דינא לנפשיה'. ואמרו בגמרא שם שבאופן שיש הפסד, כגון שרואה אדם שבא לדלות מים מהבור שלו, והוא חושש שעד שיבוא לבית דין יכלו המים מן הבור, ולאותו אדם כנראה אין כסף לשלם על המים (רש"י ד"ה במקום), אין ספק שיכול לעשות דין לעצמו ולא לאפשר

סעיף ח) שבאין ברירה יש לו רשות אפילו לחבול בו ולהוציאו. מקור הדין הוא מקושיית הגמרא (בבא קמא כח.) על רב יהודה שסבר שאין אדם עושה דין לעצמו, מעבד עברי שנרצע לאחר שעבד שש שנים אצל האדון, והגיע שנת היובל שעליו לסיים את עבדותו אצל רבו, רבו מפציר בו לצאת לחירות והנרצע מסרב לצאת, ומתוך כך עשה בו האדון חבורה כדי שילך ויצא מרשותו, שמבואר בברייתא שהאדון פטור מלשלם את דמי החבלה, שנאמר (במדבר לה לב) 'לא תקחו כופר לשוב', ודרשו חכמים לא תקחו תשלומי כופר 'לשב' - למי שרוצה לשוב לקלקולו ולהיות עבד, או 'לשב' - למי שדינו להיות שב אל משפחתו ואינו רוצה (רש"י). הרי שיכול האדון לעשות דין לעצמו ולהכות את עבדו כדי שיצא לחירות, למרות שאין לו הפסד אם ישאר ברשותו. והגמרא מביאה על כך שני תירוצים: א. מדובר בעבד גנב, ולכן יש הפסד לאדון במה שישאר אצלו. ב. רב נחמן בר יצחק מתרץ שמדובר בעבר שמסר לו רבו שפחה כנענית לאשה, ומשעה שעבר זמנו הרי כבר אינו נחשב לעבד עברי והוא אסור בשפחה כנענית, לכן מותר להכותו כדי להפרישו מאיסור.

כתב על כך הבית יוסף (סימן תכא שם) שאף על פי שבגמרא העמידו את הברייתא של עבד עברי בעבד גנב, זהו דוקא לשיטת רב יהודה שסובר שאין לעשות דין לעצמו אם אין לו הפסד, אך לדין שבכל אופן עביד איניש דינא לנפשיה, הרי מדובר כפשוטו שהעבד

לקחת את המים. ולא נחלקו אלא באופן שאין הפסד בכך שימתינו עד לדיון בבית הדין, לפי רב יהודה אין אדם רשאי לעשות דין לעצמו, אלא עליו לפנות לבית הדין. ולפי רב נחמן יכול אדם לעשות דין לעצמו, כי מאחר שהוא עושה כדין למה לו לטרוח.

הטור (סימן ד) והשולחן ערוך (שם סעיף א) פסקו להלכה כרב נחמן, שאף על פי שיחיד אינו יכול לדון, מכל מקום היחיד עושה דין לעצמו, כגון אם רואה את שלו ביד אחר שגזלו ממנו, רשאי ליקח מידו את הגזלה אף באופן שהוא נאלץ להכותו כדי שיניחנו לקחת את שלו. ואפילו אם לא יפסיד אם ימתין עד שיעמידנו בדין אלא שאינו רוצה לטרוח להעמידנו בדין, מאחר וברור לו שהדין עמו יש לו רשות להציל את שלו. אמנם אם כאשר יתבע את בעל דינו לבית הדין לא יוכל לברר שאכן מדובר בחפץ שלו, אינו רשאי לעשות דין לעצמו.

על אף שההלכה ברורה שיכול אדם לעשות דין לעצמו, בכל אופן ככל שהדבר אפשרי אין הוא רשאי להזיק. כך מתבאר בגמרא (בבא קמא מח.) בנידון מי שנכנס לרשות חברו שלא ברשות ואינו רוצה לצאת, שאם כאשר הוציאו בעל הבית הוא חבל בו הרי הוא חייב בחמשה דברים (נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת). נכון שיש לו רשות להוציאו, אבל אין לו רשות לחבול בו.

ב. האם מותר להכותו?

אמנם, אם בעל הבית מפציר בו שיצא ואינו רוצה, כתב הטור (סימן תכא

בתומים (סימן ד ס"ק א) חיזק את האיסור להכות שלא במקום נזק, ממה

שמצינו במרדכי (בבא קמא פרק המניח רמז לה) בשם ר"י שכתב לפרש שהברייתא נקטה שמדובר בעבד שהסתיימו ימי עבודתו, משום שאז הרגילות היא שהאדון יפציר בו לצאת לפי שאינו יכול להשתעבד בו עוד, אך הוא הדין לגבי משרת, וכן אפילו קודם הזמן אם חושש האדון שהעבד יגנוב אותו, יכול הוא להוציאו קודם זמנו. וכל שכן אדם סתם שיצא עליו שם שהוא גנב, שרשאי להוציאו. ומשמע כי באופן שאין חשש נזק אין היתר להכות אלא חייב ללכת לבית דין.

בשולחן ערוך (סימן תכא סעיף ו) אודות מי שנכנס חבירו לרשותו

שלא ברשות ובעל הבית מפציר בו לצאת והוא אינו רוצה, כתב המחבר שיש אומרים שהוא רשאי לחבול בו כדי להוציאו, ומביא הרמ"א את דינו של המרדכי שהוא הדין מי שיש לו משרת וחושש שיגנוב לו, הוא יכול להוציאו קודם זמן השכירות, ואם מסרב יוכל להכותו עד שיצא.

והקשו המשנה למלך (הלכות עבדים פרק ג

הלכה ה) והתומים (סימן ד סק"א) מדוע המחבר כותב את דעת הטור שמותר להכות בשם 'יש אומרים', והרי לגבי עביד איניש דינא לנפשיה לא תלה הדבר במחלוקת אלא כתב כדבר פשוט שמותר לאדם לעשות דין לעצמו ולהכות גם במקום שאין הפסד ללכת לבית דין,

מסרב לצאת, ואף על פי כן מותר להכותו כדי שיצא.

אלא שהרמב"ם (הלכות עבדים פרק ג הלכה

ה) כתב על עבד עברי נרצע שמסר לו רבו שפחה כנענית והגיע יובל, והיה רבו מפציר בו לצאת ואינו רוצה לצאת וחבל בו פטור, שהרי נאסר בשפחה. והקשה מהרש"ך (ח"ג סימן כב) שמשמע מלשונו שאינו רשאי להכותו אלא כדי להפרישו מאיסור, כיון שכבר נאסר בשפחה כנענית, אבל בלאו הכי אינו רשאי להכותו כדי להוציאו מביתו, והרי בגמרא מבואר שתירוץ זה להפרישו מאיסור, שאמר רב נחמן בר יצחק, הוא דוקא לפי רב יהודה שסובר שאין לעשות דין לעצמו שלא במקום הפסד, אבל לדין שאפילו בלא הפסד עביד איניש דינא לנפשיה, הרי גם בלא הטעם של להפרישו מאיסור, מותר להכותו כדי שיצא מביתו.

וכתב ליישב כי לדעת הרמב"ם הגם

ששאלת הגמרא היא דוקא על רב יהודה מחמת שלרב נחמן ניתן לדחוק שמותר גם להכות את העבד, לאחר תשובת הגמרא שהעמידה בעבד גנב או בעבד שמבקש להמשיך לחיות עם השפחה, שוב יש לבאר כן גם לדעת רב נחמן. ולכן לדינא אין להתיר להכות באופן שאין הפסד ללכת לתבוע בבית דין. ובמשנה למלך (עבדים שם) הביא את דבריו, וכתב כי הגם שלא פירש מקורו לאיסור להכות את הנכנס לרשותו באופן שניתן להוציא על ידי בית דין, הרי זו גמרא מפורשת (ב"ק מח.).